

МАТЕРІАЛИ
І ДОСЛІДЖЕННЯ

З АРХЕОЛОГІЇ
ПРИКАРПАТТЯ
І ВОЛИНІ

Випуск 5

АРХЕОЛОГІЧНИК
1912-1913

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
Інститут суспільних наук

0.300
ном

межах постійного ходу а Мистецтвам та науках У
записах отримуючою земельної та іншої власності інших
людей з правом погоджувати їх дії та відповідальні
сть за їхніх поточних приватних земельних зем

МАТЕРІАЛИ І ДОСЛІДЖЕННЯ З АРХЕОЛОГІЇ ПРИКАРПАТТЯ І ВОЛИНІ

Випуск 5

Наукова бібліотека
РНДЦ "Рятівна
археологічна служба"
ІАНУ
ІНВ. № 64

здяк художньої майстерності обкладинки та зображенням

заслуги професора А. М. Савченко

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»

КІЇВ — 1964

902.6
М34

У збірнику вміщені статті, в яких розглядаються окремі важливі питання історії і культури стародавнього населення Прикарпаття і Волині, та публікуються матеріали з найновіших досліджень археологічних пам'яток різних епох цієї території.

Збірник розрахований на археологів, істориків, працівників історичних і краєзнавчих музеїв, студентів історичних факультетів вузів та краєзнавців.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

М. Ю. СМИШКО (відповідальний редактор),
В. Д. БАРАН, О. О. РАТИЧ, О. П. ЧЕРНИШ.

Материалы и исследования по археологии Прикарпатья и Волыни, вып. 5. (На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради Інституту суспільних наук
Академії наук Української РСР

Редактор видавництва В. Н. Денисова

Технічний редактор Н. А. Турбанова

Коректор О. В. Тарнавська

БФ 04648. Зам. № 2728. Вид. № 95. Тираж 400. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. аркушів 8,75.
Умовн. друк. аркушів 11,98. Обліково-видавн. аркушів 11,75. Підписано до друку 19.II 1964 р.
Ціна 75 коп.

Київська книжкова друкарня № 5 Державного комітету Ради Міністрів УРСР
по пресі — Київ, Репіна, 4.

ЗМІСТ

О. П. Черниш, Верхній шар стоянки Молодове I	3
В. П. Савич, Мустьєрські знахідки біля с. Липа, Ровенської області	15
М. А. Пелещишин, Розкопки поселення культури лійчастого посуду біля с. Зимне, Волинської області, у 1960—1961 рр.	18
Е. А. Балагурі, Ливарні матриці з поселення пізньої бронзи біля с. Острівця, Івано-Франківської області	28
I. K. Свешников, Памятки голіградського типу на Західному Поділлі	40
М. Ю. Смішко, Поселення III—IV ст. н. е. із слідами скляного виробництва біля с. Комарів, Чернівецької області (Попереднє повідомлення)	67
М. А. Безбородов, Исследование стекол из стеклоделательной мастерской III—IV вв. н. э. у с. Комаров	81
Ю. Л. Шапова, Результаты спектрального анализа стеклянных изделий и брака из стеклоделательной мастерской, открытой в с. Комаров, Черновицкой области	86
В. П. Петров, А. П. Каліщук, Скарб срібних речей з с. Качин, Волинської області	88
В. Д. Баран, Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього Подністров'я і Південно-Західної Волині	95
О. Ратич, До питання про розташування і оборонні споруди древньоборуських городів Південно-Західної Русі	115
Л. І. Крушельницька, Дослідження верхніх шарів поселення біля с. Бовшів, Івано-Франківської області, у 1961 р.	130

СОДЕРЖАНИЕ

А. П. Черныш, Верхний слой стоянки Молодово I	14
В. П. Савич, Мустьерские находки возле с. Липа, Ровенской области	17
Н. А. Пелещишин, Раскопки поселения культуры воронковидных сосудов у с. Зимно, Волынской области, в 1960—1961 гг.	27
Э. А. Балагури, Литейные матрицы из поселения поздней бронзы у с. Островец, Ивано-Франковской области	39
И. К. Свешников, Памятники голиградского типа в Западной Подольи	65
М. Ю. Смішко, Поселение III—IV вв. н. э. со следами стеклоделательного производства у с. Комаров, Черновицкой области (Предварительное сообщение)	79
М. А. Безбородов, Исследование стекол из стеклоделательной мастерской III—IV вв. н. э. у с. Комаров	81
Ю. Л. Шапова, Результаты спектрального анализа стеклянных изделий и брака из стеклоделательной мастерской, открытой в с. Комаров, Черновицкой области	86
В. П. Петров, А. П. Калищук, Клад серебряных вещей из с. Качин, Волынской области	94
В. Д. Баран, Раннеславянские памятники Верхнего Поднестровья и Юго-Западной Волыни	114
А. Ратич, К вопросу о расположении и оборонительных сооружениях древнерусских городов Юго-Западной Руси	129
Л. И. Крушельницкая, Исследование верхних слоев поселения у с. Бовшев, Ивано-Франковской области, в 1961 г.	138

ПОСЕЛЕННЯ III—IV ст. н. е. ІЗ СЛІДАМИ СКЛЯНОГО ВИРОБНИЦТВА БІЛЯ с. КОМАРІВ, ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

(Попереднє повідомлення)

М. Ю. СМІШКО

Дане поселення знаходиться за 2,5 км на південь від села Комарів, Кельменецького району, Чернівецької області, обабіч ґрунтової дороги, що веде в районний центр. Воно розташоване на зверненому до півдня пологому схилі правого берега струмка, який за 3 км на захід впадає в Дністер. Поселення займає територію довжиною близько 800 м зі сходу на захід та ширину близько 60 м з півночі на півден.

В результаті розкопок, проведених тут у 1956—1957 рр. Дністрянською ранньослов'янською археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом автора, досліджено площу понад 1420 м².

Завданням даної статті є коротка характеристика наслідків цих досліджень і введення в науковий обіг нових даних про продуктивні сили і культуру населення Подністров'я другої чверті I тисячоліття н. е.

Насамперед коротко описемо споруди, виявлені в розкопі I, що був закладений за 5 м від правого узбіччя дороги Комарів—Кельменці і пройшов уздовж середини схилу смугою шириною 10 м і довжиною 106 м у західному напрямку.

Як виявилося, культурний шар товщиною в середньому 0,4 м виступав уже на глибині 0,10 м від сучасної поверхні, у зв'язку з чим його верхня частина була зруйнована сільськогосподарськими роботами.

У східній частині розкопу виявлено чотири вогнища. Перше з них розташоване за 6 м на захід від східного краю розкопу на глибині 0,2 м від сучасної поверхні. Воно мало вигляд прямокутника розміром 0,7×0,5 м, викладеного з кусків каменю. Прямокутник орієнтований довшими боками з півночі на південь; на поверхні траплялись куски глиняної обмазки черені і окремі грудки вугілля (рис. 1). Друге вогнище аналогічної форми, конструкції і розмірів було розкрите за 14, 65 м далі на захід на глибині 0,25 м. Від нього збереглися два шари кам'яного помосту, верхній з яких був частково зруйнований. В тому ж напрямку за 7,4 м було третє вогнище такого самого типу, але більших розмірів (1,8×1,1 м). Як і перше, два дальші вогнища орієнтовані

довшими боками з півночі на південь. Іншого типу вогнище (№ 5) виявлено за 2,8 м на захід на глибині 0,45 м. Воно також мало форму прямокутника (розмір — 8×0,6 м), орієнтованого по лінії схід — захід, але його черінь вимощена плоскими каменями, а біля західного боку лежали три опуклі камені, що утворювали тут бортик, вищий за черінь на 0,12 м (рис. 2).

Приблизно за 5 м на південь від останнього вогнища (№ 5) відкрито залишки споруди IV. На глибині 0,20 м від сучасної поверхні тут

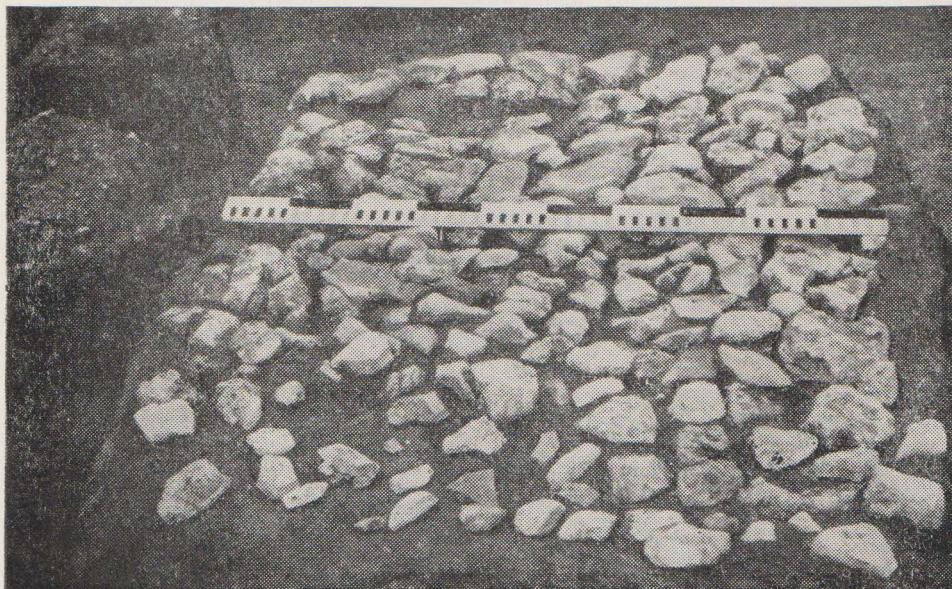

Рис. 1. Залишки вогнища № 1.

лежали куски світло-жовтої гляняної обмазки, які покривали суцільним шаром товщиною 0,25—0,30 м площу неправильної форми, максимальні розміри якої становили 4,8 м з півночі на південь і 4,4 м зі сходу на захід. Під цим шаром виявлено скуччення великих каменів, а глибше — уламки плінф. Після зачистки південної стінки цього розвалу виявилось, що під обмазкою знаходиться яма довжиною 3 м і глибиною 1,2 м, рахуючи від давнього горизонту. Через затяжні осінні дощі та складний характер залишків детальне обслідування цієї споруди відкладено до наступних розкопок.

На відстані 9,3 м на захід від вогнища № 5, на глибині 0,5—0,6 м від сучасної поверхні виявлено залишки споруди I. Це був суцільний шар перепалених у червоний колір кусків гляняної обмазки товщиною 0,30—0,35 м, що займав площу неправильної форми розміром 4,3×4,2 м. За 0,2 м від північного краю цього шару розчищено залишки круглого вогнища діаметром 0,8 м, викладеного з малих каменів.

Між вогнищем і обмазкою лежала група уламків чотирьох струнких товстостінних амфор (табл. II, 1, 2, 4, 5), а трохи на захід серед обмазки виявлено залізний предмет у вигляді рогача довжиною 1,13 м. Навколо і, зокрема, під шаром обмазки знаходилось багато уламків глянняних і скляних посудин, амфорної тари, окрім уламків черепиці (12 шт.) і плінф (8 шт.). Крім того, майже посередині площині, покритої обмазкою, знайдено велику амфору (табл. II, 6). Залишки цієї споруди знаходились у чорноземі, тому не вдалось уточнити її форму і розміри.

Однак, судячи з розташування і глибини залягання виявлених предметів, можна вважати, що вона мала прямокутну форму, площу приблизно $5,5 \times 4,5$ м і була заглиблена на 0,6 м в тогочасний ґрунт. Вогнище біля північної стінки споруди розташувалось на 0,4 м вище долівки.

Привертає увагу те, що поблизу цієї споруди було знайдено залізний черпак з довгою ручкою (табл. IV, 17) та залізну головку мо-

Рис. 2. Залишки вогнища № 5.

лотка (табл. IV, 14). Очевидно, з цією спорудою треба зв'язувати також вогнище, залишки якого у вигляді круга з каменів та кусків глиненої обмазки черені виявлено за 1,2 м на південь від неї на глибині 0,40—0,45 м.

За 8,8 м на захід від описаної споруди (I) на глибині 0,25—0,30 м від сучасної поверхні відкрито залишки наземної споруди II. Вони мали вигляд компактного шару з кусків глиненої обмазки товщиною 0,2—0,3 м, що покривав неправильно прямокутної форми площу довжиною 4,2 м по лінії північ — південь і ширину 2,7 м зі сходу на захід. Біля північно-західного виступу цього шару лежали 14 уламків плінф та уламок черепиці. Під обмазкою виявлено фрагменти глиняних і скляних посудин та кілька кусків розплавленого скляного сирівцю зеленого кольору з губчастою сірою поверхнею.

Залишки ще однієї наземної споруди III виявлено на захід від споруди II на відстані 24,9 м. Тут на глибині 0,15—0,17 м від сучасної поверхні лежав суцільний шар кусків перепаленої глиненої обмазки товщиною 0,1—0,2 м, що мав приблизно прямокутну форму, розміром $4 \times 3,4$ м, з трикутним виступом у південно-східному куті довжиною 1,8 м.

У північній частині площи, покритої обмазкою, виявлено залишки вогнища особливої конструкції. На місці збереглася частина черені напівовальної форми, видовженої по лінії схід — захід, розміром $1,4 \times 0,88$ м, вимазаної шаром глини товщиною 0,2—0,25 м, який обпалився

у сірий колір. Черінь трохи понижувалась досередини, а по її краю був опуклий бортик висотою 3,5 см. Під черінню знаходилось коритоподібне заглиблення, зверху ширину 25 см і глибиною 20 см, стінки якого були також вимазані глиною, що обпалилася в червоний колір на товщину 0,05 м. Воно було заповнене жовтою глиною з окремими

кусками перепаленої обмазки та черені і грудками вугілля. Під заглибленим виявлено кілька обвуглених жердин товщиною 2—6 см (рис. 3).

Після зняття описаних залишків на жовтому материкові виявлено контури прямокутної ями з закругленими кутами загальною довжиною 2,4 м по лінії схід—захід. Вона складалась з двох частин: західної довжиною 1,4 м, ширину 1 м та глибиною 0,2 м і східної довжиною 1 м, ширину 0,8 м та глибиною 0,4 м, рахуючи від давнього горизонту. Бічні стінки цієї ями виходили полого на давню поверхню. Будь-яких виразніших слідів вогню у цій ямі не виявлено.

Можна вважати, що на цьому місці знаходились залишки двох різночасних споруд — ранішої ями і пізнішого вогнища. Виявлення кількох обвуглених жердин під заглибленим (топкою?) можна пояснювати тим, що вони були покладені для скріплення основи вогнища.

Під обмазкою, яка прикривала залишки описаного вогнища, виявлено багато фрагментів глинняних і скляніх посудин, кілька уламків плінф і три уламки черепиці. Окремо треба

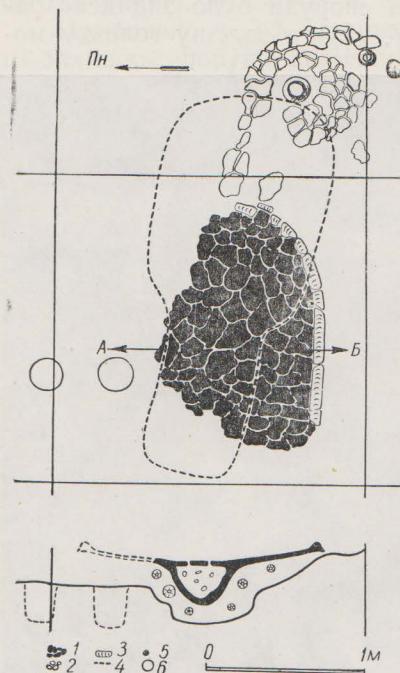

Рис. 3. Залишки вогнища у споруді III.

1 — черінь; 2 — глинняна обмазка; 3 — бортик; 4 — межі ями під вогнищем; 5 — обвуглени жердини; 6 — контури ям; А—Б — розріз через вогнище.

відмітити знахідку ліпного горщиця з нерівною шершавою поверхнею, виготовленого з тіста, перемішаного з жорством і кварцом (табл. I, 1), який стояв серед кусків перепаленої обмазки за 0,8 м на схід від бортика вогнища.

За 13 м на захід від описаної споруди (III) на глибині 0,17 м від сучасної поверхні виявлено залишки вогнища № 4, яке мало вигляд прямокутника розміром 2,2×1,3 м, орієнтованого довшими боками з півночі на південь. По краях знаходилися перепалені невеликі камені, а посередині — куски перепаленої глинняної черені, під якими траплялись окремі камені. Виходить, що це вогнище було первісно вимощене двома шарами каменів і зверху обмазане глиною.

За 3,8 м на південний захід від наземної споруди з вогнищем складної конструкції виявлено заглиблений споруду V. Вона мала вигляд майже квадратної в плані ями розміром 4,4×4 м, дно якої знаходилося на глибині 1,1—1,2 м від давнього горизонту, що простежувався тут на 0,3 м нижче сучасної поверхні. У західній стінці на всю її ширину були вирізані в материкові два східці шириною 0,3 м і висотою 0,2 м кожний. У північній частині долівки знаходилися три ями приблизно круглої форми різного діаметра (0,50—0,96 м) і різної глибини (0,25—1 м), а майже посередині відкрито залишки овального вогнища розміром

$0,58 \times 0,40$ м у вигляді шару попелу і вугілля, поверх якого лежав великий обпалений камінь.

Заповнення описаної споруди складалось із суміші землі і попелу, в якій знаходились малі уламки глиняних і скляних посудин, куски

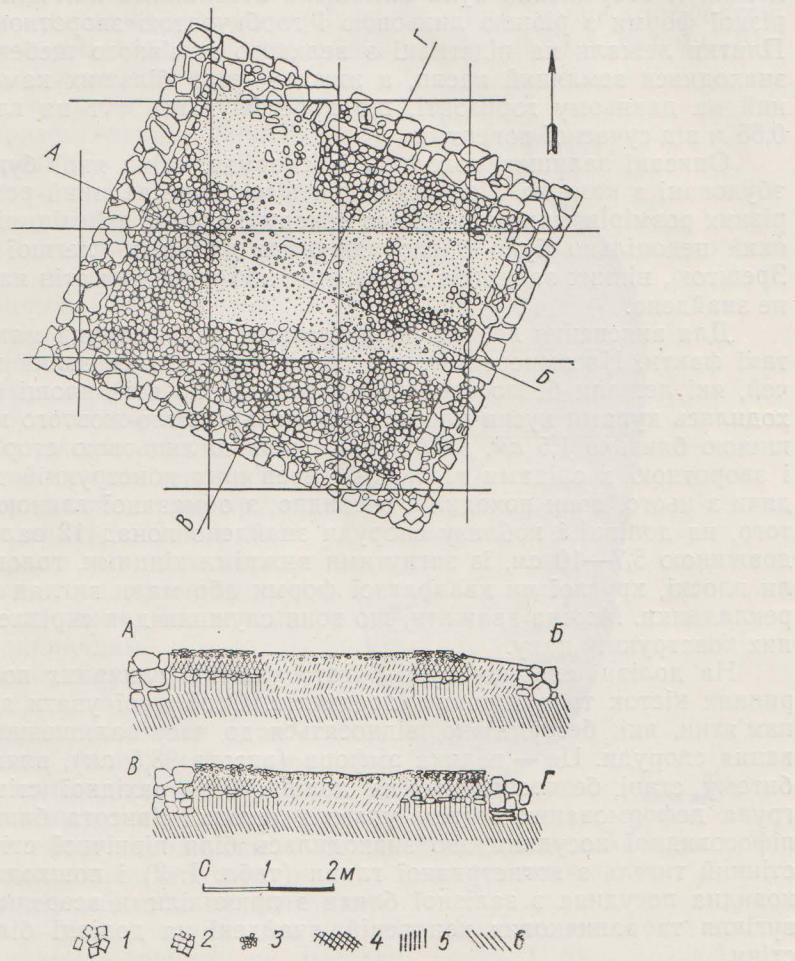

Рис. 4. План і розрізи кам'яної споруди.
A—Б і В—Г — розрізи; 1 — камені фундаменту; 2 — плитки долівки; 3 — кам'яний щебінь під долівкою; 4 — земляна підсипка під долівкою; 5 — давній гумус; 6 — лес.

глиняної обмазки, дрібні перепалені камінці, окрім грудки вугілля та поколоті тваринні кістки. Значно сильніше був насичений культурний шар біля споруди. Крім численних уламків глиняних і скляних посудин, поколотих тваринних кісток, тут знайдено срібну, бронзову і залізну фібули (табл. IV, 9, 5, 3), залізний ключ з гачковидним кінцем і глиняне біконічне пряслице.

Окремий розкоп II загальною площею 248 m^2 був закладений в західній частині поселення, за 240 м на захід від західного кінця розкопу I, на місці розвалу великих каменів.

Після усунення каменів, які лежали в безпорядку поверх цього розвалу, на глибині $0,10$ — $0,15$ м від сучасної поверхні виявлено залишки кам'яної споруди (рис. 4). Вона була майже квадратної форми,

розміром $6,9 \times 6$ м і орієнтована довшими боками з південного сходу на північний захід. Добре зберігся фундамент, укладений без заправи з великих необроблених каменів у рівчаку ширину 0,7 м і глибиною 0,75 м. На тій же глибині (0,10—0,15 м) знаходилась долівка, яка у місцях її збереження була вимощена невеликими кам'яними плитками різної форми з рівною лицьовою і горбкуватою зворотною сторонами. Плитки лежали на підстилці з великого кам'яного щебеню, під якою знаходився земляний насип, а нижче — шар більших каменів, укладений на давньому горизонті, що простежувався тут на глибині 0,50—0,55 м від сучасної поверхні.

Описані залишки походили із споруди, стіни якої були, очевидно, збудовані з каменю. Про це свідчить не лише великий розвал каменів різних розмірів, який прикривав основу споруди, а й міцний фундамент, який недоцільно було б споруджувати для стін легшої конструкції. Зрештою, ніяких залишків дерев'яних або глиняних стін на цьому місці не знайдено.

Для вияснення деяких інших деталей цієї споруди мають значення такі факти. Насамперед те, що поверх уламків кераміки та інших речей, які лежали безпосередньо на долівці, по всій площі споруди знаходились купами куски плескатої обмазки світло-жовтого кольору, товщиною близько 1,5 см, здебільшого рівною лицьовою стороною донизу і зворотною з слідами відтисків дерев'яних конструкцій доверху. Судячи з цього, вони походили, очевидно, з обмазаної глиною стелі. Крім того, на долівці і поблизу споруди знайдено понад 12 залізних цвяхів довжиною 5,7—10 см, із загнутими нижніми кінцями, головки яких були плоскі, круглої чи квадратної форми або мали вигляд короткої пerekладинки. Можна вважати, що вони служили для скріплення дерев'яних конструкцій даху.

На долівці споруди було багато уламків глиняних посудин і тваринних кісток та ряд інших предметів. Особливої уваги заслуговують пам'ятки, які, безсумнівно, відносяться до часу залишення чи зруйнування споруди. Це — велика амфора (висота 98,5 см), виявлена в розбитому стані безпосередньо на долівці біля західної стіни (рис. 5); група деформованих вогнем уламків великої (висота близько 70 см) піфосовидної посудини, що знаходилась біля північної стінки; товстостінний тигель з вогнетривкої глини (табл. I, 2) і пошкоджена мисочковидна посудина з залізної бляхи з прикипілими всередині грудками вугілля та вапнякових конкрецій, знайдені на долівці біля південної стіни.

Слід відмітити, що в земляному насипу, який знаходився під кам'яною підстилкою долівки, траплялись уламки кераміки такого самого типу, як і в інших місцях культурного шару поселення. Входить, що ця будівля була споруджена тоді, коли поселення уже певний час існувало.

* * *

Як згадувалось, у культурному шарі, зокрема на місцях та біля розвалів споруд, було багато уламків глиняних і скляних посудин та ряд інших речей, на підставі яких можна визначити не лише час існування, а й характер даного поселення.

Переважну більшість матеріалів становить кераміка, в основному виготовлена на вдосконаленому гончарному крузі. Ліпний посуд траплявся зовсім рідко. Досить сказати, що на кілька тисяч уламків кружального посуду знайдено два майже повністю збережених горщики, товстостінний глиняний тигель та не більше чотирьох десятків

уламків посудин, виготовлених вручну. Окрім групу становить амфорна тара.

Кружальний посуд за фактурою можна розділити на дві категорії: виготовлений з відмученої глини та з глини, перемішаної з піском в рівному процентному відношенні.

Посуд, виготовлений з відмученої глини, сірий, рідше жовтуватий або світло-червоний, досить різноманітний за формами і типами. Він представлений численними уламками опуклобоких горщиків з відігнутими або горизонтальними вінцями, різних розмірів ребристих і опуклобоких мисок та меншою кількістю уламків різних типів глечиків з ручкою і великих піфосовидних посудин з горизонтально формованими вінцями. Денця переважно на кільцевих підставках, іноді зовсім рівні або на плитчастій підставці. Поверхня плечиків ряду таких посудин була прикрашена прошощеними або злегка заглибленими горизонтальними лініями та поодинокими горизонтальними пружками, а піфосовидні посудини найчастіше прикрашались кількаразовими хвилястими та прямыми заглибленими стрічками, виведеними гребінцевим знаряддям.

Кружальний посуд, виготовлений з тіста, перемішаного з піском, представлений в основному уламками горщиків з овальним бочком, вигнутими потовщеними вінцями і плоскими денцями. Вони прикрашались по плечику поодинокими горизонтальними, рідше хвилястими заглибленими лініями або вузькими пружечками. Менше траплялось уламків лійчастих мисочок з трохи вигнутими вінцями і денцями на підставці (табл. I, 5).

Обидві категорії кружальної кераміки з Комарова за фактурою, формами і оздобленням в цілому дуже близькі до такої ж продукції, що виступає у другій чверті I тисячоліття н. е. в Подністров'ї, Молдавській РСР та в Подніпров'ї¹. Різниця полягає лише в тому, що в Комарові до цього часу не виявлено характерних для черняхівських керамічних комплексів амфоровидних глечиків і великих мисок з трьома ручками. Тут трапляються лійчасті мисочки на підставці та піфосовидні посудини з горизонтальними вінцями, що їх можна вважати своєрідними формами тогочасних дністрянських керамічних комплексів.

¹ Пор. М. Смішко, Дoba полів поховань в західних областях УРСР, «Археологія», II, табл. III, 2, 3, 6, 8, 9, 11; В. Баран, Поселення перших століть н. е. біля с. Черепин, К., 1961, табл. IX—XII; Г. Б. Федоров, Население Прутско-Днестровского междуречья в I тысячелетии н. э., МИА, № 89, 1960, табл. 24; 25, 1—15; 30, 2, 3, 7—12; 31, 1—3; 34; його ж, Черняховская культура, МИА, № 82, 1960, стор. 92, рис. 8—9; З. А. Симонович, Раскопки могильника у овчарни совхоза Приднепровского на Нижнем Днепре, МИА, № 82, табл. IV, V, VI, VII та ін.

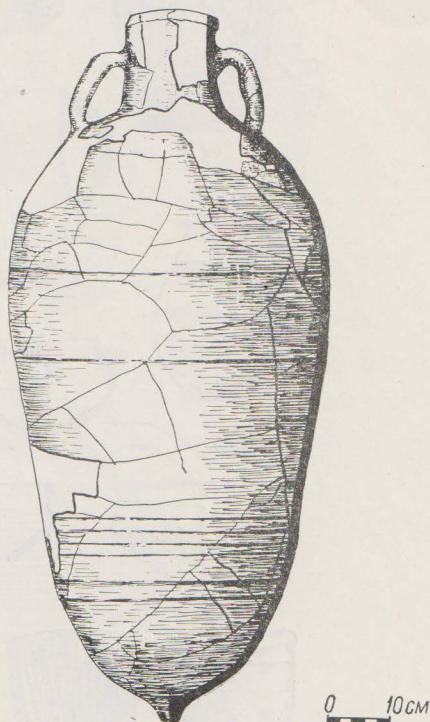

Рис. 5. Амфора, знайдена на ділові кам'яної споруди.

Ліпна кераміка представлена в Комарові двома горщиками: одним мішковидним з лійчастими вінцями (табл. I, 1) і другим, який має широке денце, овальний бочок і трохи вигнуті низькі вінця (табл. I 3). Крім того, траплялись уламки, прикрашені дугастими наліпами, ва-

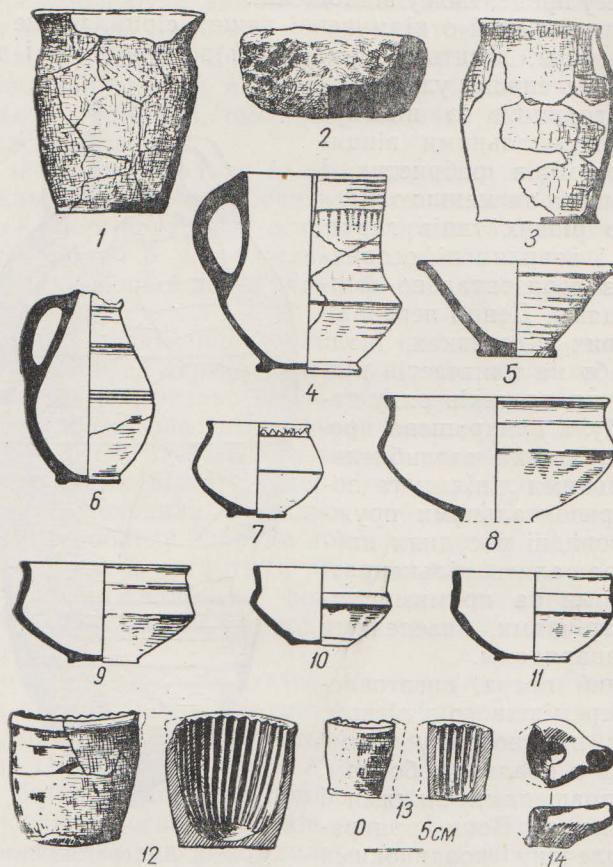

Табл. I. Зразки глиняного посуду.

ликами з вдавленнями і насічками, з високим гудзком-опором тощо. У тісті цих посудин є значна домішка жорстви, шамоту і піску, а поверхня їх нерівна, шершава.

Великою кількістю матеріалів представлена на поселенні амфоприата. Певне уявлення про її характер дають цілі або частково реконструйовані посудини (рис. 5 і табл. II), а також уламки. Амфори різномірні за розмірами, формами, фактурою, кольором і трактуванням поверхні. Крім посудин світло-червоного, червоного, жовтуватого і сірого кольору, траплялось чимало уламків, покритих зверху білим, рідше червоним ангобом.

З інших глиняних виробів особливої уваги заслуговують знахідки частин плінф і черепиці. Плінфи, які групами або поодинці знаходились переважно біля залишків споруд, мали вигляд прямокутних плиток товщиною 4—7 см з майже вертикальними краями та рівною лицьовою і горбкуватою зворотною сторонами. На лицьовій стороні деяких плінф були проведені пальцями по діагоналі два, три або чотири жолобки. Вони виготовлені з глини з домішкою жорстви, піску і рослинних мате-

ріалів, колір їх частіше червоний, зустрічається і темно-жовтий. На ряді плінф простежувались сліди перепалення у сильному вогні, іноді аж до ошлакування поверхні (рис. 6). Рідше траплялись уламки черепиці жовтуватого або червоного кольору, виготовленої з добре

Табл. II. Зразки амфорної тари.

вимішаної чистої глини. Лицьова сторона дбайливо зрівняна, зворотна шершава, іноді з дугастими паралельними мілкими жолобками. Один з країв черепиці був потовщений, трохи підігнутий і косо зрізаний. Товщина черепиць 1,7—2,6 см (рис. 7).

Однак найбільший інтерес викликають залишки скляного виробництва, які знаходились у великій кількості під розвалами і біля споруд I, III, IV і V та біля заглибленої споруди, яка була частково досліджена з південно-східної сторони фундаментів кам'яної будівлі у розкопі II. Чимало таких залишків підібрано також в інших місцях культурного шару поселення. Це — уламки посудинок, виготовлених з прозорого, переважно безкольорового або зеленкуватого і рідше темно-синього, фіолетового і жовтуватого скла. Уламки походили від

Рис. 6. Зразки плінф.

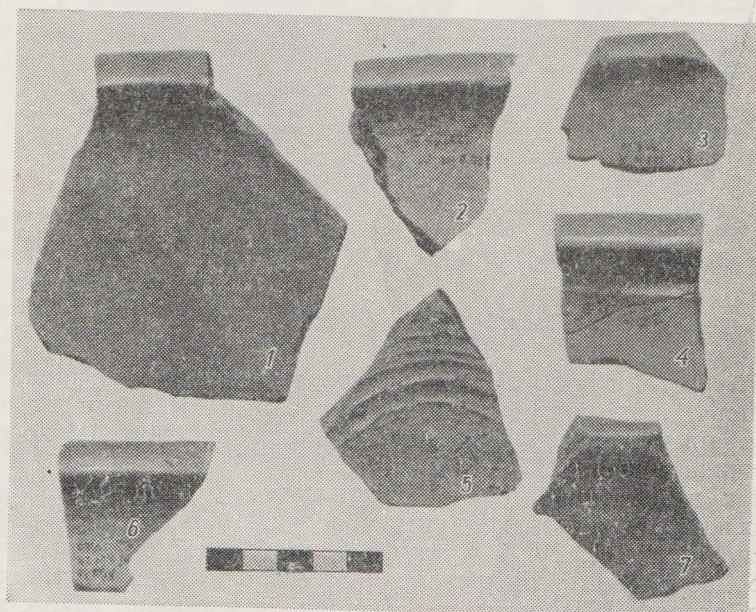

Рис. 7. Уламки черепиць.

малих чарок, більших кубків, флакончиків, проте через фрагментарність не вдалось точніше визначити їх форми. Серед них були уламки опуклих або рівних, розширених доверху стінок з вигнутими або невиділеними вінчиками, з потовщеніми краями, частини і цілі денця на кільцевій або плитчастій підставці, окрім уламків дугастих ручок тощо. Деякі з них деформовані і, очевидно, являли собою виробничий брак.

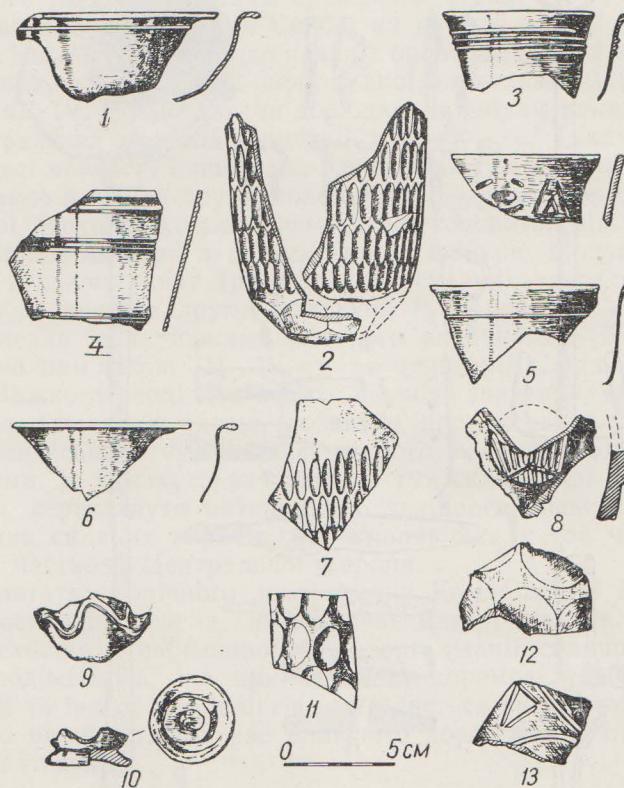

Табл. III. Деякі зразки уламків скляного посуду.

Багато уламків прикрашенні на поверхні прошліфованими кружками, овалами, лінзами, видовженими шестикутниками або заглибленими лініями, напаяними пружками та більш складним орнаментом із заглиблених ліній або пружків. Рідко застосовувалась кольорова інкрустація та прикрашування поверхні напаяними кольоровими стрічками. Крім уламків посуду, знайдено кілька фрагментів плиток із світло-зеленого скла, кілька цілих і уламки намистин різної величини, виготовлених із світло-зеленого, темно-синього або майже чорного скла (табл. III).

Чималу групу становлять покидьки скляного виробництва у вигляді капель, ниток, кусків розбитої скляної маси, шлаків тощо.

З метою вияснення хімічного складу скла і деяких питань технології виробництва ряд уламків посуду та покидьків були піддані хімічному аналізу, здійсненому під керівництвом академіка АН Білоруської РСР М. О. Безбородова, а також спектральному аналізу, виконаному Ю. Л. Щаповою в лабораторії спектрального і структурного аналізу історичного факультету Московського державного університету ім. Ломоносова. Результати цієї роботи, оформлені згаданими дослідниками у вигляді статей, які публікуються у даному збірнику, підтвер-

дили, між іншим, наявність скляного виробництва на Комарівському поселенні. Це засвідчується також знахідками залізного рогача, залізного черпака з довгою ручкою (табл. IV, 17), фрагментованої посудини із залізної бляхи, до внутрішньої стінки якої прикипіли вугілля і

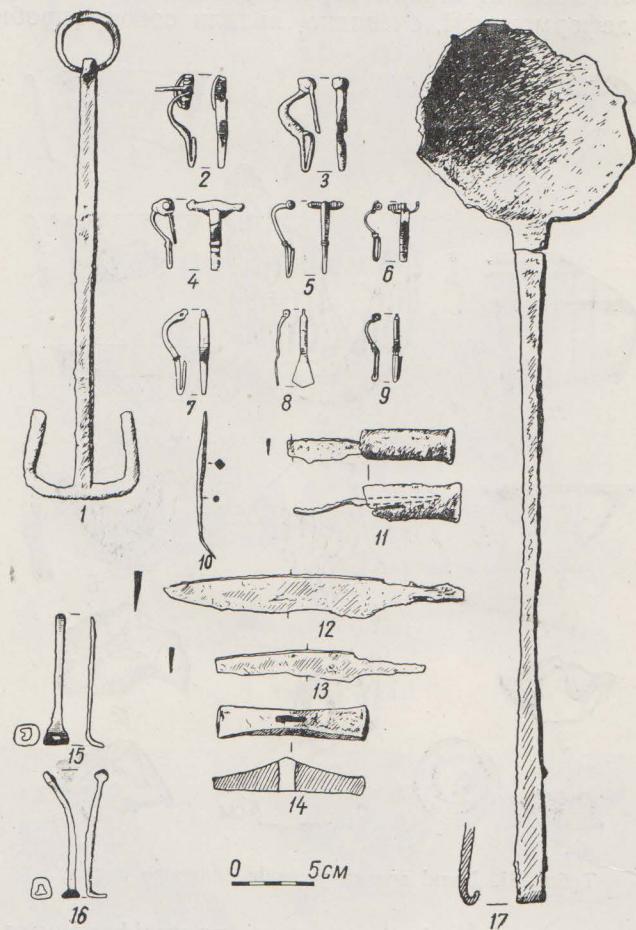

Табл. IV. Металеві вироби.

1 — ключ від дверного засувки; 2—9 — фібули; 10 — шило; 11—13 — ножі; 14 — головка молотка; 15, 16 — ключі від висячих замків; 17 — черпак.

вапнякові конкреції, товстостінного глиняного тигля (табл. I, 2), частин трьох глиняних форм з рельєфними реберцями всередині, в яких видували скляний посуд (табл. I, 12, 13), та значною кількістю частково ошлакованих пілінгів, якими вимощували дно склоплавильних печей. Прямий зв'язок цих речей із скляним виробництвом очевидний.

Визначення часу, до якого відноситься Комарівське поселення, не становить великих труднощів. Найчисленніший вид матеріалів — гончарний посуд — має, як згадувалось, повні аналогії в сусідніх керамічних комплексах другої чверті I тисячоліття н. е. Це ж саме треба сказати й про знайдені тут залізні вироби. Крім того, у різних місцях культурного шару було виявлено три римські монети та понад десяток срібних, бронзових і залізних фібул, що дозволяють точніше визначити період існування даного поселення. Так, усі три срібні монети різного

стану збереження. Одна з них — Антоніна Пія (138—161 рр.), друга — Марка Аврелія (140—180 рр.), третя — Коммода (180—191 рр.). Як бачимо, вони відносяться до другої половини II ст. н. е., а судячи з найпізнішої — визначають нижню хронологічну межу самим кінцем цього століття. Дальші уточнення можна внести, спираючись на характер виявлених тут фібул. Дев'ять цих фібул із десяти належать до арбалетного типу з підв'язним приймачем (табл. IV, 2, 7, 9), що виступає в Центральній і Східній Європі на протязі другої чверті I тисячоліття н. е. Більш пізньою щодо появи є бронзова фібула з пластинчастою трапецієвидною ніжкою, на звороті якої знаходився короткий приймач голки (табл. IV, 8). Як довели дослідники, фібули точно такого варіанта побутували на згаданій території у IV ст. н. е.² Таким чином, беручи до уваги всі наведені вище дані, треба вважати, що поселення в Комарові існувало в межах другої половини III—IV ст. н. е. За встановлення саме такої верхньої хронологічної межі говорить, між іншим, і виявлення великої амфори з циліндричною шийкою і опуклим днищем з конічним гудзком внизу (рис. 5), яка, судячи з деталей формування, належить до виробів другої половини IV — початку V. ст. н. е.

Поселення із залишками скляного виробництва біля Комарова є унікальною пам'яткою III—IV ст. на території Східної і Центральної Європи. Важко переоцінити велике наукове значення, яке воно має для з'ясування важливих питань розвитку продуктивних сил тогочасного східноєвропейського суспільства та його взаємозв'язків з римськими провінціями. У зв'язку з виявленням тут склоробної майстерні треба, крім того, переглянути питання про західноєвропейське або сірійське походження скляних виробів, які з'являються у той час на території Східної і частково Центральної Європи.

Результати дворічного дослідження Комарівської пам'ятки досить скромні, оскільки поки що не вистачає матеріалів для вияснення ряду питань технології, сировиної бази, організації скляного виробництва тощо. Сподіваємося, що при активній допомозі хіміків-силікатників, технологів та інших спеціалістів нам удастся висвітлити ці та інші питання, які виникнуть під час дальнього дослідження цієї важливої історичної пам'ятки.

ПОСЕЛЕНИЕ III—IV вв. н. э. СО СЛЕДАМИ СТЕКЛОДЕЛАТЕЛЬНОГО ПРОИЗВОДСТВА У с. КОМАРОВ, ЧЕРНОВИЦКОЙ ОБЛАСТИ

(Предварительное сообщение)

М. Ю. СМИШКО

(Резюме)

В 1956—1957 гг. Днестровской раннеславянской экспедицией Института общественных наук АН УССР были произведены раскопки на поселении, расположенном на пологом склоне правого берега безымянного ручья в 2,5 км к югу от с. Комаров, Черновицкой области.

² Пор. О. Almgren, Studien über nordeuropäischen Fibelformen, Leipzig, 1923, стор. 86—87; W. Gaertze, Urgeschichte Ostpreussens, Königsberg i. Pr., 1929, стор. 268; Н. Рейдел, Die germanischen Kulturen und ihre Träger, Kassel, 1930, стор. 42—43; Г. Б. Федоров, Население Прутско-Днестровского междуречья, МИА, № 89, табл. 36, тип. 6, а також інші праці.

Автор кратко излагает важнейшие результаты этих исследований и приходит к выводу, что поселение относится к III—IV вв. Особое внимание обращается на открытие здесь многочисленных остатков стекольного производства — обломков стеклянных сосудов, стеклянного боя, отбросов производства, некоторых орудий труда, свидетельствующих о существовании синхронной с поселением стеклоделательной мастерской.

Открытие первой в этих широтах стеклоделательной мастерской имеет большое научное значение. Оно дает основание не только по-новому осветить развитие производительных сил в данном районе в первые века н. э. и взаимосвязи местного населения с римскими провинциями, но и пересмотреть существующие до сих пор взгляды о происхождении стеклянных изделий, выступающих в это время на территории Восточной и Центральной Европы.

Новые материалы, которые будут добыты путем дальнейших раскопок, позволят осветить вопросы о составе стекла, сырьевой базе, технологии и организации производства.